

12. Шахова К. Про Миколу Лукаша – перекладача з Божої ласки // Біблія і культура: зб. наук. ст. / наук. ред. А. С. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2003. – Вип. 5. – С. 224 – 230.

УДК 821.161.2.09 В. Державин: 81'25

Тарас Шмігер
(Львів)

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ДЕРЖАВИНА

У статті розглянуто питання вивчення наукової спадщини видатного українського мовознавця, літературознавця й перекладознавця В. Державина – творця концепції перекладу-стилізації й критика перекладу.

Ключові слова: теорія перекладу, критика перекладу, історія перекладу, перекладознавча концепція.

The article presents the scholarly legacy of Volodymyr Derzhavyn, an outstanding Ukrainian scholar in the domain of Translation Studies, Linguistics and Literary Studies who is the author of the “translation-stylization” conception and shaped the theoretical foundations of book reviewing.

Key words: translation theory, translation criticism, translation history, Translation Studies conception.

2009 року сповнюється 110 років з дня народження та 45 років з дня смерті професора Володимира Миколайовича Державина (30.01.1899 – 7.03.1964) – неординарної постаті в українській культурі, чий внесок украї мало досліджений. Літературознавець, мовознавець, історик, орієталіст, унікальний знавець класичних мов, перекладач з кількох мов і перекладознавець – з усіх цих іпостасей найбільше зроблено для вивчення його літературознавчої спадщини, частково перекладознавчої.

Невідомо скільки точно праць написав В. Державин, адже не існує навіть матеріалів до бібліографії науковця. Деяку інформацію можна почерпнути з Опису Особового архівного фонду Українського вільного університету № 1 „Державин Володимир Миколайович”, за яким в УВУ зберігаються два зошити з бібліографією праць професора: перший містить записи № 1-234 (за період березень 1944 – 1952), другий – записи № 1000-1507 (за період січень 1956 – лютий 1960). Припускаємо, що це дані про публікації, які з’явилися за вказаний час, а отже вони виключають величезний „харківський” період науковця. Якщо ще існує проміжний зошит (за 1953-1955) та подальші записи, то сумарна спадщина В. Державина – величезна! Зрозуміло, що укласти таку бібліографію можливо лише з участю закордонних українців, і її видання дуже збагатить українську інтелектуальну історію.

Літературознавчій спадщині В. Державина пощастило найбільше. Її досліджували, її використовували, дещо навіть перевидали. Сім статей уміщено в хрестоматії української літератури й літературної критики ХХ сторіччя „Українське слово” [10]. Вони перейшли до новішого й значно повнішого видання – тому вибраних праць В. Державина, який підготував С. Хороб [2]. У книзі вміщено ряд засадничих теоретичних статей науковця – „Літературна критика і літературні жанри”, „Проблематика стилів і плужанство за кордоном”, „Національна література як мистецтво (Мистецька мета і метода національної літератури)”, „Проблема клясицизму та систематика літературних стилів”, „Дух і джерело київського неоклясицизму”, „Вчення античної риторики про фігури сенсу (schemata dianoiias)”; критичні статті до вивчення творчості українських письменників Є.Плужника, Є.Маланюка, М.Зерова, О.Теліги, Михайла Ореста, Т.Осьмачки, Юрія Клена, Олега Ольжича, Е.Андієвської та ін., а також розвідки про С.Георге, Р.М.Рільке, П.Верлена, Х.Д.Габбе, В.Вордсворта, Ф.Ніцше. Перевидання безперечно сприятиме входженню цих праць у

контекст українських літературознавчих досліджень (у призмі перекладознавства – це питання, пов'язані з соціологією й історією перекладу: функції перекладу в національній літературі, роль читача, вибір автора для перекладу тощо), але видається, що літературознавча концепція В. Державина була б повнішою, якби знову надрукували його статтю „Наші переклади з західніх класиків та потреби сучасного читача” [3].

Велику увагу дослідник приділяв доборові авторів і творів для перекладу, а також їхній вартості для цільової літератури. На його думку, переклади потрібні: а) для того, щоб “ознайомити широкі кола читачів зі змістом чужої літератури”; б) “для розвитку та збагачення власної літературної мови” (це мотивує суть переспівів); в) “для створення художнього перекладу в вузькому розумінні слова, перекладу-стилізації, ... він [переклад-стилізація] намагається адекватно відтворити художню – а не саму лише ідеологічну – вагу оригіналу на тлі цілої літературної епохи”. Отже, йдеться про створення адекватного перекладу, який означає високий ступінь розвитку цільової літератури [3, с. 160].

Зрештою літературний твір для В.М.Державина – це насамперед система літературних норм, а отже перекладати треба, зважаючи на своєрідності системи; притому сам твір є складником вищої системи – системи національної літератури – і повинен мати ознаки стильової єдності.

В.Державин перекладав з кількох – давніх і сучасних – мов: давньогрецької, латинської, англійської, німецької, французької. Про його переклади тепер мало згадують: передрук однієї оди Піндара в антології „Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі” [9], короткі згадки в працях І. Качуровського [7]. Дуже позитивно, що 2006 р. в антології перекладів „Любов до грецьких муз...”, яка збрала раритетні перші українські переклади давньогрецьких творів – Менандрові “Право дитини” й “Із мудрости Менандра” у перекладах І.Франка, “Хмари” Аристофана в перекладі Т.Франка), “Антигона” Софокла в перекладі П. Ніщинського, також уміщено й “Пастушу повість про Дафніса і Хлою” Лонга, яку В.Державин переклав ще 1936 р. [8]. 2004 р. харківське видавництво „Фоліо” перевидало роман Д. Дефо „Життя й чудні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо...”, де загальну редакцію перекладу зробив саме В.Державин [5]. Вивчення перекладацької спадщини дослідника ще не починалося. А тут є широкий спектр дослідження, особливо якщо залучити до розгляду його концепцію перекладу-стилізації. На практиці цікаво дослідити, як він застосовував власні вироблені принципи в науково-технічному перекладі, адже 1936 р. опублікував власний переклад фундаментального твору Ч. Дарвіна „Походження видів через природний добір...” українською мовою [1].

Внесок В.Державина до українського перекладознавства досліджувався теж вкрай мало, але принаймні систематично [6; 12]. Хоча у 1920-х рр. з його ідеями дискутували всі провідні перекладознавці – М.Зеров, О.Фінкель, Г.Майфет, А.Федоров тощо, намагаючись визначити, чи переклад є „аналогією” чи „стилізацією”. Вважаємо, що теоретичний доробок науковця можуть повно представити 23 перекладознавчі статті та рецензії (ключова праця – „Проблема віршованого перекладу” 1927 р.), які також варто видати окремою збіркою.

Найпекучіша потреба – оприлюднити мовознавчі праці В. Державина. Вони найбільше можуть прояснити темні місця його концепції перекладу-стилізації, яка значно вплинула на розвиток теорії перекладу в Україні. Якщо прийняти розрізнення мовознавчого та літературознавчого підходів у перекладі (жваво дискутоване десятиріччями пізніше), то концепція В.Державина засновувалася насамперед на мовознавчих міркуваннях. За вихідну точку став поділ функцій мови на “комунікативну (повідомляльну), пізнавальну та художню” [4, с.45 *і далі*]. Отож, і слово трактується трипланово: як слово-повідомлення, як слово-термін та слово-художня одиниця.

З погляду передачі інформації, на думку В. М. Державина, переклад не становить особливих труднощів, адже об'єктивна дійсність повідомлення завжди однакова. Тут йдеться, власне, про передачу не контекстуального значення слова, а самої позамовної дійсності. Під цим кутом зору значення повідомлення перебуває поза мовним виразом, воно мовнонезалежне. “В даному випадкові перекладається не те, що говориться, а те, про що

говориться” [4, с. 46]. На жаль, стаття В.М.Державина має суто теоретичний характер, без будь-яких прикладів, що роз’яснювали б його теоретичні постулати. В особовому фонді УВУ під рубрикою „Рукописи виданих друком праць В.Державина” значиться праця „Теорія мовної трансформації” з такими даними: „Харків. (1931). 183 арк. Рукопис”. Існує сумнів, чи ця праця дійсно виходила друком, але вона може докласти чимало до загального розуміння перекладознавчої концепції В.Державина.

Пізнавальна функція мови співвідноситься головню з науковими текстами та науковими терміносистемами. Якщо в слові-повідомленні значення формується контекстом (і мовним, і позамовним), то семантика слова-терміна закріплена за відповідною мовною формою раз і назавжди. Звідси рекомендація – “термін краще зовсім не перекладати, а транскрибувати” [4, с.46]. Хоча автор твердить, що такий підхід не порушить чистоти мови, усе ж таки практика показала, що надмір транскрибованих слів не впливає позитивно на наукове мовлення.

Методологію дослідження художньої функції слова, а саме – концепцію зовнішньої та внутрішньої форм слова, дослідник частково запозичує в О.О.Потебні (без прямого цитування, обмежуючись лише згадкою на своє першоджерело). Художність не існує без чуттєвості: “Навпаки, звуковий склад мови (зовнішня форма) дає нам саме чуттєво-сприймальні елементи слова, а морфологія і синтакса своєрідно збуджують нашу здатність до чуттєвого уявлення, хоча й не оперують з величинами позачуттєвими” [там-таки]. Тому художній переклад повинен відтворювати всі аспекти твору, тобто фонетику, морфологію, синтаксис та лексику (у зв’язку з етимологією) [там-таки].

Задекларувавши такі мовознавчі засади, дослідник підходить до класифікації перекладів, що спирається на розрізнення комунікативної, пізнавальної та художньої функцій мови: переклад-виклад, переклад-транскрипція та переклад-стилізація [4, с.48]. І хоча такий погляд здається логічним і послідовним (за класифікацією мовних функцій), та все ж, очевидно, не варто виклад, транскрипцію та стилізацію ставити на один рівень. Оскільки транскрипція не передає значення слова (як дескриптив чи калька), то вона може стосуватися окремих слів, а не цілого тексту. Тож доцільно розглядати її як “засіб перекладу”. В и к л а д стосується передусім науково-технічного перекладу, а с т и л і з а ц і я – художнього.

Замислюючись над суттю та наслідками процесу перекладу, В. Державин доходить висновку, в якому підкреслює вагомість стилізації: “Точно відтворити структуру чужої мови неможливо, але можна утворити щось подібне, вдало комбінуючи звуковий та граматичний матеріал, що є в рідній мові” [4, с.47]. Водночас, він зазначає, що навіть при перекладі з близькоспоріднених мов чи при внутрішньомовному перекладі виникає відчуття “штучності” [там-таки].

Важливий внесок В. Державина до критики перекладу. Автор багатьох рецензій (лише у журналі „Червоний шлях” – 40 рецензій [11]), який дуже добре знав редакційну політику в цьому питанні, В.М.Державин насамперед прагнув з’ясувати співвідношення двох головних функцій рецензії – критики й бібліографії (або ж аналізу та інформації). На практиці В.Державин виробив власну структуру перекладознавчої рецензії, що містила, як правило, три компоненти: 1) аналіз перекладного твору з погляду цільового літературного процесу (характеристика твору, його відповідність „ідеологічним умовам” українського пролетарського читача, підбір творів для перекладу, характеристика видання та його актуальности); 2) аналіз вступної статті до перекладного видання; 3) аналіз мовностилістичних рис перекладу (передача фонетичних художніх засобів, точність, правильність, розуміння, лексичні помилки, стилістична виразність). За такою трикомпонентною моделлю будується ціла низка рецензій В.Державина (повний бібліографічний перелік перекладознавчим рецензій див.: [12]).

Така багатогранна спадщина В. Державина. Сподіваємося, що цей ювілейний рік принесе нові здобутки, нові дослідження, нові відкриття, і доробок дослідника таки входитьиме в науковий обіг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дарвін Ч. Походження видів через природний добір або збереження сприятних порід у боротьбі за виживання; За ред. і передм. І. М. Полякова. – Харків: Держвидав, 1936. – 674 с.
2. Державин В.М. Література і літературознавство: Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці. – Івано-Франківськ, 2005. – 492с.
3. Державин В. Наші переклади з західніх клясиків та потреби сучасного читача // Червоний шлях. – 1930. – № 10. – С. 160-168.
4. Державин В. Проблема віршованого перекладу // Плужанин. – 1927. – № 9-10. – С. 44-51.
5. Дефо Д. Життя й чудні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, написані ним самим – Харків: Фоліо, 2004. – 496с.
6. Іваненко В. Розвиток методології українського радянського перекладознавства // „Хай слово мовлено інакше...”: Проблеми худ. перекладу: Ст. з теорії, критики та історії худ. перекладу / Упоряд. В. Коптілов. – Київ: Дніпро, 1982. – С. 176-200.
7. Качуровський І. Променисті силуети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – Мюнхен: УВУ, 2002. – 797 с.
8. Любов до грецьких муз...: Збірка українських перекладів давньогрецьких авторів. – Харків: Майдан, 2006. – 304 с.
9. Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі: Антологія / упоряд. і авт. передм. М. Н. Москаленко. – Київ: Дніпро, 1995. – 693 с.
10. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 3 кн. – Київ: Рось, 1994. – Кн. 1-3.
11. Червоний шлях (1923-1936рр.): Систематичний покажчик змісту / Національна парламентська бібліотека України / упоряд. Н. В. Лощинська; наук.ред. В. В. Патока. – К., 2003. – 215 с.
12. Шмігер Т. Володимир Державин: теорія і критика перекладу // Збірник Харків. іст.-філол. т-ва / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; Харків. іст.-філол. т-во. – 2005. – Т. 11. – С. 205-214.